

INLEIDING

Hedendaags links en rechts

Gemeten naar traditionele politieke maatstaven, leven we in een wonderlijk tijdperk. Neem nu de paradigmatische figuur van hedendaags extreemrechts: de fundamentalistische militia's in de Verenigde Staten. Zijn deze geen karikatuur van de militante extreemlinkse splintergroepen uit de jaren zestig? In beide gevallen zien we een radicale anti-institutionele logica: de grootste vijand is het repressieve staatsapparaat (de FBI, het leger, het rechtssysteem) dat het voortbestaan van de groep bedreigt, terwijl de groep als een gedisciplineerde eenheid georganiseerd is om deze druk te kunnen weerstaan. Het andere uiterste is een linkse denker zoals Pierre Bourdieu, die tegenwoordig voorstander is van een verenigd Europa als sterke 'sociale staat', die een minimum aan sociale rechten en welzijn biedt ter bescherming tegen de bedreiging van de globalisering. Het valt niet mee om serieus te blijven als je ziet hoe een traditionele linkse denker barrières opwerpt tegen de wereldomvattende, corrumperende macht van het kapitaal dat Marx zozeer geprezen had. De rollen lijken te zijn omgedraaid: linkse denkers zijn voorstanders van een sterke staat, als laatste bolwerk van sociale en burgerlijke vrijheden in de strijd tegen het kapitaal, terwijl rechts de staat en de staatsinstellingen verkettert en deze als de ultieme terroristische machine beschouwt.

Deze wonderlijke omkeringen steunen op de gedachte dat hedendaags gematigd links, van Blair tot Clinton, de depolitisering van de economie stilzwijgend heeft geaccepteerd. Om deze reden is populistisch extreemrechts (Buchanan in de vs, Le Pen in Frankrijk) de enige serieuze politieke factor die nog vraagtekens bij de onbeteugelde heerschappij van de markt plaatst. Toen Wall Street negatief op de dalende werkloosheid

reageerde, maakte Buchanan als enige de voor de hand liggende opmerking dat wat goed voor het kapitaal is, blijkbaar niet goed is voor de meerderheid van de bevolking. In tegenstelling tot de oude wijsheid dat extreemrechts hardop zegt wat gematigd rechts heimelijk denkt, maar niet openlijk durft te verklaren (openlijke discussie over het racisme, over de behoefte aan een sterk gezag en de culturele hegemonie van westerse waarden), stevenen we momenteel af op een situatie waarin extreemrechts hardop zegt wat gematigd links stiekem denkt, maar niet hardop durft te zeggen (de noodzaak om de vrijheid van het kapitaal aan banden te leggen).

Dit boekje richt zich op de vraag hoe het ideologische standpunt dat momenteel domineert — het tolerante multiculturele liberalisme — volledig deelneemt aan deze depolitisering van de economie. Kort gezegd: de multiculturele tolerantie is identiek aan de dominante ideologie van het wereldomvattende kapitalisme. De tegenstelling tussen etnisch, seksistisch en religieus fundamentalisme en de multiculturele tolerantie is uiteindelijk een wassen neus: voor beide polen vormt de politieke neutraliteit van de economie het uitgangspunt. De enige uitweg uit deze impasse, en daarmee de eerste stap in de richting van een vernieuwing van links, is de hernieuwde vestiging van een krachtige, passend intolerante kritiek van de wereldomvattende kapitalistische beschaving.

De hegemonie en haar symptomen

Zij die zich de goeie ouwe tijd van het socialistisch realisme nog kunnen herinneren, weten dat het begrip van het 'typerende' in deze theorie een sleutelrol speelde. De waarlijk progressieve socialistische kunst moest typerende helden in typerende situaties tonen. Schrijvers die een overwegend naargeestig beeld van de sovjetwerkelijkheid schetsten, werd niet gewoon verweten dat ze logen—de beschuldiging luidde dat ze een vertekende reflectie van de sociale werkelijkheid boden door zich te concentreren op verschijnselen die niet typerend zijn, die een treurige herinnering aan het verleden vormen, en zich niet richten op verschijnselen die typerend waren, juist omdat ze de diepere, onderliggende, historische tendens van de ontwikkeling in de richting van het communisme uitbeelden. Een roman die toont hoe de nieuwe socialistische mens zich inspant voor het geluk van allen, geeft natuurlijk een minderheidsverschijnsel weer (zo zijn de meeste mensen immers nog niet), maar stelt ons niettemin in staat om ons te vereenzelvigen met de waarlijk progressieve krachten die in de huidige maatschappelijke situatie actief zijn. Hoe belachelijk dit idee van het typerende ook mag klinken, het bevat een kern van waarheid: elk schijnbaar universeel ideologisch begrip wordt altijd gedomineerd door een bepaalde inhoud die de universaliteit ervan kleurt en verklaart waarom het zo doeltreffend is. Zo wordt bij de huidige verwerping van het systeem van sociale uitkeringen in de vs door Nieuw Rechts de zeer universele opvatting dat de verzorgingsmaatschappij ondoeltreffend is, besmet met het meer concrete beeld van de beruchte alleenstaande zwarte moeder—alsof de bijstand in wezen een programma voor alleenstaande zwarte moeders zou zijn. De implicatie is dat het specifieke geval van de alleenstaande zwarte moeder typerend is voor het universele begrip

‘sociale bijstand’ en wat er niet aan deugt. Het geldt voor elk universeel ideologisch begrip: je moet altijd kijken naar de unieke inhoud die de specifieke effectiviteit van een ideologisch begrip verklaart. In het geval van de antiabortuscampagne van de *moral majority* is het typerende geval het tegendeel van de (werkloze) zwarte moeder: de geslaagde en seksueel promiscue carrièrevrouw, die een professionele carrière verkiest boven de ‘natuurlijke’ opdracht van het moederschap (in regelrechte tegenspraak tot het feit dat verreweg de meeste abortussen plaatsvinden in kinderrijke gezinnen uit de lagere klasse). Deze verdraaiing, die wordt gepresenteerd alsof deze het universele begrip typeert, vormt het fantastische element, de fantasmatische achtergrond en ondersteuning van het universele ideologische begrip. In de terminologie van Kant speelt deze de rol van ‘transcendentiaal schematisme’: de verdraaiing vertaalt het inhoudsloze universele concept naar een begrip dat direct aansluit op, en toepasselijk is voor, onze ‘werkelijke ervaring’. Om deze reden is deze fantasmatische specificatie niet zomaar een illustratie of voorbeeld: juist op het niveau waarop een specifieke inhoud als typerend wordt ervaren, worden ideologische gevechten gewonnen of verloren. Om het voorbeeld van de abortus nog een keer aan te halen: zodra we de situatie van een abortus in een gezin uit de lagere klasse dat niet nog één kind kan onderhouden typerend noemen, verschuift het perspectief radicaal.

De strijd om de ideologische en politieke dominantie is dus altijd een strijd om de toe-eigening van begrippen die ‘sponstaan’ als niet-politiek worden ervaren, alsof ze de grenzen van de politiek overstijgen. Geen wonder dat de krachtigste oppositiebeweging in voormalig Oost-Europa *Solidariteit* heette: een uitmuntende aanduiding van de onmogelijke volheid van de maatschappij. Het leek wel of binnen enkele jaren de logica van de equivalentie, zoals Ernesto Laclau die noemt,¹ tot in het

1 Zie Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, Londen: Verso, 1996.

extreme werd doorgevoerd: de communisten aan de macht belichaamden bij uitstek de non-maatschappij, het verval en de corruptie, en jaagden op haast magische wijze iedereen tegen zich in het harnas, zelfs de gedesillusioneerde 'oprechte communisten'. Conservatieve nationalistes beschuldigden hen ervan dat ze de Poolse belangen aan de sovjetmeester verkwanselden; zakelijk ingestelde mensen zagen hen als een obstakel voor onbelemmerde kapitalistische activiteit; in de ogen van de katholieke kerk waren de communisten immorele atheïsten; de boeren beschouwden hen als de leiders van de gewelddadige modernisatie die hun levenswijze ontregelde; voor kunstenaars en intellectuelen was het communisme synoniem met repressieve en stompzinnige censuur; arbeiders merkten dat ze niet alleen werden uitgebuit door de partijbureaucratie, maar daar bovenop werden vernederd door de bewering dat dit uit hun naam gebeurde; ontgoochelde linkse denkers ten slotte vonden dat het regime het 'ware socialisme' had verraden. Het onvoorstelbare politieke verbond tussen al deze uiteenlopende en potentieel tegenovergestelde opvattingen was alleen mogelijk onder een vlag die zich op de grens van het politieke en het pre-politieke bevond, en Solidariteit was voor deze rol geknipt. Op een politiek niveau staat het woord voor de 'eenvoudige' en 'fundamentele' eenheid van mensen die alle politieke verschillen zou moeten overbruggen. Nu dit magische moment van universele solidariteit voorbij is, vertegenwoordigt in sommige postsocialistische landen het woord 'eerlijkheid' wat Laclau de 'afwezige volheid' van de maatschappij noemt: deze eerlijkheid vormt het hart van de spontane ideologie van de 'gewone mensen' die gevangen zitten in de economische en sociale onrust, waarin de hoop op een nieuwe volheid van de maatschappij die op de instorting van het socialisme zou moeten volgen op wrede wijze is vervlogen, zodat in hun ogen de 'oude machten' (de voormalige communisten) en de voormalige dissidenten, die tot de gelederen der machtigen waren toegetroten, de handen ineen sloegen en hen gezamenlijk onder de vlag van democratie en vrijheid zelfs nog erger

dan tevoren uitbuiten. Nu draait de strijd om de heerschappij uiteraard om de specifieke inhoud die het woord een bepaalde draai geeft: wat betekent 'eerlijkheid'? Voor een conservatief betekent eerlijkheid de terugkeer naar de traditionele moraal en religieuze waarden, waarbij de maatschappij wordt ontdaan van de overblijfselen van het oude regime; in de ogen van een linkse denker staat eerlijkheid voor maatschappelijke gerechtigheid en verzet tegen overhaaste privatisering. Een en dezelfde maatregel—bijvoorbeeld de teruggave van landerijen aan de kerk—is vanuit een conservatieve optiek 'eerlijk', maar vanuit links gezien 'oneerlijk'—waarbij elke partij stilzwijgend de 'eerlijkheid' (anders) definieert zodat deze aansluit bij haar ideologische en politieke standpunt. Het zou echter onjuist zijn om te beweren dat het conflict uiteindelijk draait om de verschillende betekenissen van het woord 'eerlijkheid': wat bij deze semantische verheldering verloren gaat, is dat elke partij beweert dat haar eerlijkheid de enige echte eerlijkheid is: de strijd gaat niet tussen verschillende specifieke inhouden, maar is inherent aan het universele.

Hoe is het mogelijk dat een specifieke inhoud een andere inhoud als plaatsvervanger van het universele verdringt? In de concrete situatie van het postsocialisme wordt 'eerlijkheid' als teken van de afwezige volheid van de maatschappij gedomineerd door de specifieke inhoud die maakt dat de alledaagse ervaring van geëngageerde mensen op overtuigendere wijze 'leesbaar' is: deze maakt het makkelijker voor hen om hun levenservaringen als een samenhangend verhaal te rangschikken. Uiteraard is 'leesbaarheid' geen neutraal criterium. Het is afhankelijk van de ideologische strijd. Dat in Duitsland in de vroege jaren dertig de overheersende burgerlijke verteltrant instortte, omdat deze de wereldomvattende crisis niet kon verklaren, terwijl het antisemitisme van de nazi's een verklaring van deze crisis bood die overtuigender was dan het socialistisch-revolutionaire verhaal, is het contingente gevolg van een serie overgedetermineerde factoren. Anders gezegd: deze 'leesbaarheid' impliceert niet alleen een concurr-

rentierrelatie tussen een verzameling verhalen of beschrijvingen en de niet-logische werkelijkheid, waarin het verhaal dat de realiteit het meest 'adequaat' beschrijft, wint: de relatie is cirkelvormig en reguleert zichzelf. Met andere woorden, het verhaal bepaalt mede wat wij later als 'de werkelijkheid' zullen ervaren.